

Vereckei Lászlóné

Életrajz

Vereckei Lászlóné (Marika) egyedül él a nyolcadik kerület, egykori Tisztviselő elepén. Lakása nagyon tiszta, és rendezett, a szobák elegáns stílbútorokkal vannak berendezve. Számtalan tárgy emlékeztet zsidóságra, az ajtó mellett háziáldás, a konyha polcán menóra a családi gyűjteményből, szédertál az asztalon. A könyvespolcon az orvosi könyvek mellett számos Izraellel és a zsidósággal kapcsolatos könyv is megtalálható. Marika nagyon kedves asszony. Reggeli találkozásaink alkalmával meleg illatos pogácsával és teával várt, igen nagy kedvességgel. Nagyon nagy pontossággal és bizalommal segítette az interjú elkészítését. A családi írásos és fotó hagyaték, amit nagy gondossággal őriz, nagymértékben segítette a család történetének még alaposabb megismerését.

A családom történetén gondolkodva, azon tűnődtem, hogy mindegyiknek az élete olyan jellemző volt, a magyar és közép-európai zsidóságra. Zsidónak és egyben magyarnak tartották magukat, és amikor hadba kellett menni, a férfiak fentartások nélkül vonultak be katonának. A magyar hazáért harcoltak, és pl. a trianoni békeszerződés hatása, őket is szomorúsággal töltötte el. Szinte mindenki a családból kereskedő lett, és a nők is tevékenyen részt vettek az egzisztencia megteremtésében.

Az apai nagyszüleimről csak a családi emlékezet útján tudok mesélni, mert mindkét nagyszülőm jóval születésem előtt meghalt. Mivel a család igen erősen őrizte a családi történeteket, így én is sok mindent hallottam a szüleimtől, az apai nagyszüleimről.

Az apai nagyapámat Goldgruber Sámuelnek hívták. A Tolna megyei Pakson [Paksra a német telepítésekkel egy időben érkeztek az ortodox zsidó hitközség alapítói, akik cseh, lengyel és német területekről, valamint 48 magyarországi helységről származtak. A város földesurai ingyen bocsátottak telket a rendelkezésükre, zsinagóga, kórház, fürdőház és temető céljára. A 19. század végéig a lakosság csaknem 12 %-a volt ortodox zsidó, Bonyhád mellett Paks lett a megyei zsidóság központja. - A szerk] született 1836-ban. Nem tudom, mikor került Pálfára, de az élete nagy részét ott élte le. Arra már nem emlékszem, hogy hányan voltak testvérek. Magyar zsidónak tartotta magát. Az 1848-as szabadságharcban tevékenyen részt vett. A magyar haza iránti hűség és tisztelet egyébként az egész családban jellemző volt, később apám is boldogan vett részt mindkét világháborúban. A magyar zsidók a Habsburgok alatt igen nagy szabadságot élveztek. Nagyapám, neológ vallású volt, mint a Goldgruberek általában. Járt templomba, pénteken gyertyát gyűjtött, és a nagyobb ünnepeket megtartotta.

A nagyapának volt egy kocsmája és egy mészárszéke Pálfán. A kocsmát csak addig létezett, amíg nagyapám élt, 1907-ig. Akkor halt meg, ott Pálfán 71 éves korában, tüdőgyulladásban. Az

Arany János utcában laktak, és a saját házában volt a kocsmá és a mészárszék is. Amikor meghalt, a kocsmá megszűnt, és az Áron nevű fia örökölte meg, és vitte tovább a mészárszéket. Azt nem tudom, hogy mekkora zsidó közösség élt Pálfán, de imaház az volt, zsinagóga az nem. A nagypapát nagyon szerették a faluban. Azt tudom, hogy mindenkivel jóban volt, a gyerekeket nagyon szerette, és mesélt a szabadságharcos élményeiről. Obsitos történeteket mesélt általában. Szép magas ember volt, szőke hajjal. Nem hordott kópát, pajesza sem volt.

Klein Amáliát vette feleségül 1867-ben, ő volt az én apai nagymamám. A nagymamám is Pakson született 1846-ban, és Pálfán halt meg 1918 körül. Az esküvő még Pakson volt. Mindketten Pakson laktak, később kerültek Pálfára. Annak ellenére, hogy Pakson jelentős ortodox közösség élt, mégis a pálfai nagymama, szintén neológ volt, akárcsak nagypapám. Szigorúan háztartásbeli volt, időnként a kocsmában és a mészárszékben segítkezett a nagypapának. Hat gyereke volt, akik mellett nem igazán volt ideje a háztartáson kívüli munkára. Mikor a férje meghalt, ő vette át fiaival a mészárszék irányítását, és így aktívan bekapcsolódott a mészárszék munkájába. Otthon kóser háztartást vezetett. Ez azt jelentette, hogy nem ettek disznóhúst, sakternél vágatták a baromfit, és általában a húsokat. Nem keverték a zsírost a tejjel. Cselédlányt is tartottak, mert szombaton nem gyújtottak lámpát. Mindig volt olyan falubeli lány, aki segített nekik. Ez nem a klasszikus értelemben vett cselédkezés volt, mint ami pl. Budapesten volt divat a második világháborút megelőzően. Nem aludtak például ott a háznál, hanem aki éppen ráért a faluból, és már ismerték, az jött segíteni. Abból nem volt gond, hogy kóser háztartást kellett vezetni, megtanulták azt a parasztlányok. Az ünnepeket mindig megtartották. A szombatot például, amikor nem gyújtottak lámpát. A sátoros ünnepeket is ünnepelték, ilyenkor csináltak sátrat Pálfán, az udvaron. A nagypapa és a fiai építették fel a sátrat. Házi áldás is volt a bejárat ajtófélfáján. Nálunk is volt Pesten, a háború előtt, amikor én gyerek voltam. Én már azonban csak a mészárszéket ismertem.

A pálfai ház egy nagy, tornácos ház volt. Anyámék a nagyszülők halála után is rendszeresen jártak le Pálfára, hiszen nagyon sok rokon élt ott 1944-ig. Így voltam én is jó párszor anyámékkal, ezért tudok a házról is mesélni. Amikor levittek anyámék kiskoromban, nem volt villany, hanem petróleumlámpával világítottak. A tornáchoz két lépcső vezetett fölfelé. A kocsmá akkor már nem volt meg, csak a mészárszék működött. Az volt az érdekes ebben a mészárszékben, hogy nem volt kóser. Én úgy tudom, hogy ennek semmi különösebb oka nem volt. Ez természetes volt nekik. A nagypapa idejében nem vagyok teljesen biztos abban, hogy nem volt-e kóser, csak azt, hogy később már biztos nem volt az. A disznóhúst is feldolgozták. Azért olyan nagy disznóvágás persze nem volt ott, az is biztos. A háború után viszont, már isteni hurkákat és kolbászokat csináltak az én unokatestvéreim is. Azt gondolom, hogy ha kóser lett volna a mészárszék, nem lett volna nagy a forgalmuk, a helyiek nem vásároltak volna tőlük.

Hátul voltak a mellékhelyiségek és a szobák. Elöl volt a bolt. Volt a boltnak felirata, de már nem tudom a nevét. A nagypapa árult, nem ő dolgozta fel a húst. Voltak segédei, később pedig a fiai segítettek, a hús feldolgozásánál. A segédek is zsidók voltak. Korábban, a kocsmá is elől volt. A nagypapám idejében a kocsmá és a mészárszék párhuzamosan működött, és a mészárszék volt a „kisebb”. WC, fürdőszoba természetesen nem volt, csak kinti WC. Mosókonyha volt a ház hátsó részén, ott volt lehetőség a fürdésre. Volt egy kád, és abban mosakodtunk, meg persze teknőben. Hallottam a régiektől, és mi is még így csináltuk, hogy lavórban mosakodtak. Egyszer egy héten mindig. Pénteken volt a rituális tisztálkodásnak mondott tisztálkodás, a mikvében. A nagypapa járt rendszeresen. A nagymamának is ugye kellett, mert anyám nővére nagyon vallásos volt. Nem

valószínű, hogy volt Pálfán mikve, de Pakson biztos volt. A nagymama nem hordott parókát, kontyban hordta a haját, és kendővel bekötötte, amikor imádkoztak például. Én már nem nyaraltam náluk, hanem minden évben lementünk oda jahrzeit-kor, Jóm Kippur előtt. Anyáméknál nagy divat volt, az ún. kever avot, ami a meghalt elődök sírlátogatását jelentette. Minden évben a halottakért imádkoztunk ilyenkor. Lementünk néha, Új év előtt is. A pálfai nagyszülők magyarul beszéltek, de tudtak németül is.

Hat gyerekük született: Bernát, Áron, Berta, Hermina, Eszter, Simon. Korban is így következtek egymás után. Bernát volt a legidősebb, majd Áron következett. Utána született Berta, majd Hermina. Utána Eszter és végül Simon. Az apám Goldgruber Simon, volt a legfiatalabb. Áron és Bernát ottmaradtak Pálfán, a többiek fölkerültek Budapestre.

Goldgruber Bernát ott maradt Pálfán. Kereskedő lett. A feleségét nem tudom, hogy hívták, de mindkettőjüket deportálták és meghaltak. Volt egy fiuk, aki följött Budapestre, Gonda Sándornak hívták, és volt egy lányuk is, akit szintén deportáltak. A nevére nem emlékszem.

Goldgruber Áron vitte tovább a pálfai mészárszéket. Az Áron felesége egy Teréz nevű igen különleges zsidó lány volt, egy rabbi lánya. Nem volt szép, de nagyon okos volt. Őket biztos sadhenolták. Rendkívül művelt volt, remekül beszélt németül. Nem tudom pontosan, hogy hova valósi volt, csak sejtem, hogy simontornyai volt. Áron elég primitív volt hozzá. Szült három gyereket neki. Dezső (Dolli), Sanyi, és Lajos volt a nevük. A Sanyi örökölte a házat később. Közülük a Dolli volt nagyon értelmes, ő örökölte anyjától ezt a jó eszeséget. Nem volt családja. Később egy állami üzletben dolgozott, mint szervező.

A Lajos viszont jó asztalos lett. Keresztény felesége volt, és két lányuk született. A lányai még élnek itt Magyarországon, mert az egyik korábban élt Németországban.

Teréz néni nagyon helytállt, annak ellenére, hogy ez a vidéki élet nem neki való volt. Rendkívül művelt, városias asszony volt. Ezt a három fiút, nagyon nehezen tudta kordában tartani, és nem tudta őket iskolába járatni. Érdekes, hogy nem a vallás volt nála az amit megtartott, hanem a műveltség. Neológ rabbi volt a papája. Azt nem tudom, hogy hol volt a rabbi. Őket deportálták, csak a két fiú élte túl, Dolli és Lajos.

Sándor, nem tudott igazán szakmát választani. Apám nagyon szerette, mert nagyon dolgozós volt, és nyitott neki egy kocsmát később, Budapesten a 9. kerületben. Tudott kapni iparendélyt 1936-ban, még a zsidó törvények előtt. Itt volt egy évig, és kitanulta a szakmát, és nagyon szépen ment az üzlet. Elvett egy zsidó lányt 1938-ban, nekik is kocsmájuk volt Kispesten, mármint a szülőknek. Később föladták ezt az üzletet, és nyitottak Kispesten egy másikat. Jöttek a 40-es évek. Nem igazán ment a bolt, és úgy döntöttek, hogy vissza mennek Pálfára. És hazamentek Pálfára, hogy meghaljanak, onnan deportálták őket.

Goldgruber Eszter férjhez ment egy Berger nevű textilkereskedőhöz. Nagyon jómódú lett, már itt Budapesten. Őket is valószínűleg sadhenolták. A férje is vidéki volt, úgy jöttek fel együtt Budapestre. Jellemző egyébként az egész Goldgruber családra, hogy akkor lettek igazi kereskedők, amikor a fővárosba kerültek. A Nefelejcs utcában vettek házat. Ott akkor már volt egy textilraktár, és tulajdonképpen textil nagykereskedők lettek. Két gyerekük született. Az egyik meghalt a Rebeka, nagyon szép lány volt. A másik volt a Tibor, aki most halt meg. Ő műanyag feldolgozással

foglalkozott. Lánya orvos lett, és kiment Izraelbe.

A Goldgruber Hermina az egy Kaufmann Albert nevezetű fiúhoz ment férjhez, akinek ajtó, ablak és épületfaanyag raktára és házbontási vállalata volt, az V. ker. Ügynök utca 28-ban. Volt egy lánya Aranka. Noe Ervin volt a férje, és a Fiumei úton laktak.

Goldgruber Berta férjhez ment, egy Breier Ferenc nevű férfihoz. Az 1930-as években igen nehezen tudtak megélni, és Feri bácsi sokmindennel foglalkozott, hogy el tudja a családot tartani. Volt rövidáru ügynök, öveket, zoknikat, férfi nadrágtartókat árult. Dolgozott egy cupringer irodában is, ahol cselédekét közvetített ki házakhoz, majd könyvügynök is lett. Két gyerekük született. A Sanyi, aki a Corvin Áruháznak volt a vezetője, és a Bözsi, aki férjhez ment egy Schwartz nevezetűhöz. Ingatlantulajdonosok voltak, ebből éltek.

Apám volt Goldgruber Simon Wolf, aki 1889-ben született Pálfán. 1945-ben változtatta meg a nevét Gömörire. Apámnak szőke bajsza és szemöldöke, zöld szeme, és fekete haja volt. Igen jó katona hírében állt. Apámat behívták katonának, és az első világháborút végigszolgált. 1909- 1910 tartalékos törzsőrmester volt a 69. gyalogezrednél. 1910- 1913 között tényleges katonai szolgálatot, 1914-1918 között pedig hadiszolgálatot teljesített. Harcolt Piavén, és az orosz fronton is. Nagyon sok kitüntetésben részesült, például ezüst vitézségi érem, bronz vitézségi érem, vasérem keresztkoronával, Károly csapat kereszt és sebesülési érem. Az első világháború alatt két ízben megsebesült, 1914-ben és 1916-ban. Különböző kórházakban illetve a 69. ik gyalogezred üdülőjében gyógykezelték. Isorazónál nagy sebesülést kapott. Úgy volt, hogy a lábát le kell amputálni. Meg is maradt ott egy nagy mély nyom a lábán. Lövést kapott, és akkor azt mondta, hogy ő öngyilkos lesz ha amputálják a lábát. Kérte, hogy próbálják meg kivenni a golyót, mert nagyon gennyes volt a seb. Apám még az Osztrák-magyar Monarchiában, nagyon jól megtanult németül. Többször mesélte, hogy jókat derült azon, hogy a faluból elvitt, katonának besorozott fiúk, az istennek sem tudtak megtanulni németül. Ő a katonaságnál viszont igen.

A Goldgruber testvérek közül a fiúk, mind kitanulták a kocsmáros és mészáros mesterségeket. Nem volt erre iskola, hanem elszegődtek egy-egy kocsmáros vagy mészáros mellé segédnek, és így tanultak bele a szakmába. Persze otthon nagyapámtól is tanultak egy csomó mindent. Az összes fiútestvér, kereskedő lett tulajdonképpen. Az Áron ugye mészáros lett, apám meg kocsmáros. Apám isteni fejszámoló volt, ez egy adottság volt nála, és lenézte azokat, akik erre nem voltak képesek. Végigszolgált az első világháborút, és közben megismerkedett anyámmal. Anyám nővére Pálfára ment férjhez, egy textilkereskedőhöz, úgyhogy ők tulajdonképpen ott ismerkedtek meg. A háború alatt, nagyon aggódott anyám érte. Amikor visszajött összeházasodtak 1919-ben. Együtt jöttek már föl Pestre Pálfáról, de még ott ismerkedtek össze

Hogy a nagyszüleimet sadhenolták-e, azt nem tudom. A Schiller nagymamát nem kellett sadhenolni, mert ő egy nagyon talpraesett ember volt, mindig tudta, hogy mit akar. Nekem az az érzésem, hogy a mamámat sem sadhenolták, de biztos vagyok benne, hogy a többi Schiller lányt viszont igen, mert egyik sem helybéli fiúval jött össze.

Az anyai nagymamám Schiller Vilmosné Kohn Regina, aki 1850-ben született, 16 évesen férjhez ment Csornára egy idősebb kocsmároshoz. Őt Schlesinger?- hívták. Nagyanyám kitűnő háziasszony volt, és segített is neki a kocsmában, és szült neki három gyereket. Schlesinger Károly, Hermina, és Júlia volt a nevük. A Schlesinger nagypapa korán meghalt, és nagymamám újra férjhez ment

nagyapámhoz, Schiller Vilmoshoz, aki 1855-ben született Süttörön [Süttör, Sopron vm., kapuvári járás, 203 ház, 1341 magyar lakos, katolikus.- A szerk.] Ő a győri malomnál dolgozott, főkönyvelő volt. A malom pénzügyi dolgait csinálta tulajdonképpen. Üzleti ügyekben utazott is pl. Boszniába. Liszttel kereskedett. Három gyerekkel vette el nagyanyámat, és utána nagyanyám még szült hét gyereket. A második házasságból született: Arnold, Jenő, Viktória, Lenke, Blanka, Antal, Lajos. A Schiller nagymamát 93 éves korában deportálták Győrből, Bergen-Belsenbe. Valahol útközben meghalt. A nagymamám volt egyébként, a család krónikása, mert ő mindent tudott és számontartott a családról.

A győri nagypapa az meghalt előtt én születtem volna, 1928-ban. Ő is neológ volt. Tartotta az ünnepeket, zsinagógába is járt Győrbe. Nem hordott kipát, nem volt pajesza. Nagyon jól tudott nyelveket, németül nagyon jól tudott, és beszélt szerbül és horvátul is, de hogy honnan tudott, azt nem tudom. Héberül imádkozni tudtak a nagyszülők, olvastak is, de nem beszéltek. De a nagymama kóser háztartást vezetett. Ők Győrben, a Király utcában laktak. Én náluk nem voltam, mert amikor én születtem, a nagyanyám Győrben az egyik lányánál lakott már, a Lenkénél. Amikor nagyapám meghalt, akkor költözött a Lenkéhez. Ő egy szabóhoz ment feleségül, nem volt túl jómódú. Őket látogattam meg. Vele jóban voltam, mert apám minden évben egy hónapra fölhozatta hozzánk Pestre.

Károlyra én már csak akkor emlékszem, amikor kocsmát nyitott. Győrben éltek. Károly nagyvilági életet élt, gyakran átment fiákerrel Bécsbe szórakozni, különböző esti mulatókba. Kiment a nagy világválság alatt Brazíliába, hogy esetleg valamilyen üzletbe belefogjon, de később visszajött, mert nem úgy alakultak a dolgai, ahogy szerette volna. A feleségét Seres Irmának hívták. Úgy nevelte a lányait, hogy Svájci bentlakásos iskolába adta őket. Erzs, Lili, és Mancsi volt a nevük. Az egyik lánya a Mancsi, férjhez ment, pont akkor, amikor a németek bejöttek Budapestre. Hozzáment egy görög hajótulajdonoshoz. Ők rögtön ezután kimentek Amerikába. A Lilinek csemegeüzlete volt, de ő is kiment Amerikába később. Az Erzs is ott él, neki a férje jószágigazgató volt, egy földbirtokon még itt, a háború előtt. A lányok végül a szülőket is kivitték Amerikába.

A Júlia, vénkisasszony maradt, és nem tudom, hogy hogyan, de trafikot nyitott. Az akkor állami monopólium volt, az ital és a dohány is. A trafik Budapesten volt, és ő azt egyedül vezette. Egyedül jött föl, mint vénkisasszony Budapestre. Júlia öngyilkos lett, én már nem ismertem. Anyámék azt mesélték, hogy a szomorú vasárnap dallamára, lett öngyilkos. Nem tudom biztosan, de volt valami szerelme és ez egy homályos történet volt a családban. Ismerte a Seres Rezsőt is, de nem vele volt a szerelmi kapcsolat, csak szerette hallgatni a zenéjét. Egy katonatiszt volt a szerelme. Valószínűleg az első világháborúból szedte össze. Nagyon jóban volt anyámékkal, mert akkor ők már itt voltak.

A hét testvér közül Arnold volt a legidősebb. Egyébként az első házasságból született testvérek és a Schiller testvérek között nagyon jó volt a viszony. Segítették és szerették egymást.

Arnold feleségét Irénnek hívták. A lányukat Schiller Katalinnak hívták, aki hozzáment egy Szívós Elemér nevű zsidó fiúhoz. Szegeden éltek. Onnan deportálták őket Ausztriába, de nem tudom, hogy hova. Arnold unokája, a Gyuri, a háború után kiment Izraelbe. Nagy cionista volt, és egy kibucban élt, és ott egészen kiváló munkát végzett. Haifa közelébe ment. Mikor elhagyta ezt a kibucot, és egy másik kibuc vezetőségébe került, vett magának egy mosavot, egy földbirtokot, akkor kivitette, a családot. Az anyjáék, visszajöttek Szegedre a deportálásból. Textilmérnök volt a papa

papírgyárnál, ők disszidáltak Bécsbe, nem tudtak itt megmaradni. Elegük volt ebből a mindenféle üldöztetésből, és ott egy konfekció műhelyt hoztak össze. Egész jól éltek, de aztán ők is kimentek Izraelbe, a Gyuri rábeszélte őket. Aztán meghalt a Gyuri is.

A Jenőről keveset tudok, rövidáru, úri és női divatüzlete volt, Szombathelyen, az Erzsébet királyné utca 9. sz. alatt. Gyereke nem volt. Az én időmben már nem nagyon volt kapcsolat velük. A felesége nagyon szuverén egyéniség volt, tudomásom szerint szivarozott. Paulának hívták, és egy nagyon jópofa, nagyszájú nő volt. Én már nem ismertem, csak anyám mesélt róla. Őket nem deportálták, mert addigra ők már meghaltak.

A Viktóriáról sokat lehet mesélni. Szombathelyen ment férjhez, Berger Márton nevű zsidó emberhez. Viktória, egy nagyon szép és szexis nő volt. Mártonnak a gyomrával volt baj és elég korán meghalt.

Már közben Viki néni megismerte vitéz doktor Sággy Rusa Bélát, aki alispán volt Sopron megyében, de valamilyen ügy miatt eltávolították. Valahogy megingott a posztja. Nem lehet pontosan tudni, hogy mi volt ez az ügy. Béla bácsi egy dzsentrí családból származott, és ő volt az egyik legkedvesebb nagybátyám. Ők még Szombathelyen ismerkedtek meg. Amikor a Viktória megözvegyült, akkor hozzáment. Béla, egy rendkívüli ember volt. Mikor feljöttek Budapestre, neki rendezni kellett a dolgait, munkát kellett szereznie. A Zeneszerzők Szövetségének lett az elnöke, mikor Budapestre jött. Stipendiumokkal, szerzői jogdíjakkal foglalkozott. Ez az 1930-as években volt. Először Viki jött föl Pestre egyedül, míg ő rendezte a dolgait, és a Bakáts téri kórházban lett gondnok, gazdasági ügyintéző, később vezető. Közben följött Béla is és összeházasodtak. Az Akadémia utcában laktak, és Béla bácsi nevére vette a Vikinek a lányát Mártát, aki 1906-ban született. A Berger Mártontól két gyereke volt. Volt egy fiú a Gyuri, de ő korán meghalt gyerekként, nyirok daganata volt. A Márta életben maradt, és ő jött föl vele Budapestre. Béla bácsi nagyon szerette a Vikit, és nagyon jól éltek. Óriási problémája volt azonban Béla bácsinak az, hogy zsidó nőt vett feleségül. Nem is álltak jóformán velük szóba, a család kitagadta az örökségből is. Nagyon szokatlan dolog volt az akkor, hogy zsidót vett feleségül. Ő katolikus volt egyébként. A Béla családja egyébként vagy Szombathelyről vagy Sopronból származott. Anyámnak Viktória, a legkedvesebb testvére volt, és nagyon sokat jártak össze, már itt Budapesten. Márta a lánya, az egy zsidóhoz ment hozzá, egy Pallós Imre nevű fiúhoz, aki tőzsdézett. Pallósék hárman voltak testvérek, egy lány, és két fiú. A lány aki a legidősebb volt, az hozzá ment egy magyar származású, de riói pacákhoz, és mikor meghalt a mama, akkor a papa kiment a lányához, és ott olyan üzleteket csinált, hogy nagyszerűen éltek.

Miután a Márta zsidóhoz ment férjhez, ki volt ugyan terve, de zsidónak számított. A Viktória néni nem számított annak, és a Béla bácsi, akinek sok ismerőse volt, meg rokona, azt mondta, hogy semmi baj, majd ő elbújtatja. Talált is egy helyet. Imrét a férjét, behívták persze munkaszolgálatra. A Mártának ki kellett költöznie a saját házából, oda ahova a Béla bácsi elrakta, és akkor már mi is itt költöztünk, és anyám el akart menni Viki nénihez, hogy valami családi értéket vigyen el hozzá, hogy rejtse el. Éppen akar menni hozzá, és Anti bácsi az egyik testvér a hét közül, jön őrzöngve a lépcsőn, hogy a Viki meghalt, öngyilkos lett. Megölte magát gázzal. Beleőrült abba, hogy ő magát megmentette, és a lányát meg a család többi tagját, nem tudta. Rajta kívül a családuk minden tagja megélte a háború borzalmait, hol a gettóban, hol pedig valamelyik koncentrációs táborban. Ez a tragédia mély bélyeget nyomott ránk aztán később is. A Béla bácsinak sikerült az Imrét is

kimenteni a munkaszolgálatból, a Mártát is megmentette, és járt hozzánk a zsidó házba látogatni. Anyám minden vasárnap főzött neki. Amíg mi a zsidó házban voltunk a Nefelejcs utca 50-ben, Béla bácsi elég gyakran jött hozzánk látogatóba, és azt mondta nekünk mindig, és a Mártának is, hogy Bözsikém, mert anyámat Blanka helyett így hívta, én csak addig élek, amíg tudom, hogy a gyerekeket megmentettem. Eljött a felszabadulás, Mártáék megérkeztek az Akadémia utcába, és a Béla bácsi nagyon örült, odaadta nekik az összes dolgot, amit elrejtett a családnak, meg nekünk is az ékszereket, és azt mondta, hogy ő csak eddig akart élni. Másnapra meg volt beszélve, hogy anyámék oda mennek hozzá, de Béla bácsi sehol nem volt. A lakásban találtak egy levelet, amire az volt ráírva, hogy Viki után mentem. Volt egy Duna uszoda velük szemben régen, és Béla bácsi belevetette magát a Dunába, pedig isteni úszó volt Viki néni 1944 júniusában lett öngyilkos, a Béla bácsi pedig 1945 februárjában.

Márta visszament a Szemere utcai lakásába, amit korábban el kellett hagynia. Imre kiment rögtön Rióba az apjához 1948-ban. Márta nem ment, volt neki egy másik barátja is, de esze ágában sem volt kimenni. Aztán végül is kiment, de visszajött. Egy évig volt kint, itt halt meg 1989-ben. Óriási tragédia volt ez a családban. Nem lehetett ezt földolgozni. A Béla bácsi azt megtudta csinálni, hogy egy évig tartotta magát, úgy hogy a Mártáék megmentésért élt. Fantasztikus ember volt egyébként. Művelt volt, és rendkívül jóérzésű.

Lenkéről, nem tudok sokat. Férje szabó volt, Winkler Lajosnak hívták. Győrben éltek és ő vette magához a nagymamámat. Ő vette magához, egy pár évre rá, amikor a nagymama férje meghalt. Szabó volt a Lajos, és szerény körülmények között éltek. A házban volt a műhely, és három szobájuk volt. Sajnos nem tudom, hogy mikor halt meg. Volt egy gyerekük a Kata, aki sokszor nyaralt velünk Nagymaroson is. Deportálták őket Bergen-Belsenbe vagy Dachaubá. Kata, Lenke és Lajos meghaltak. Anyám mondta, hogy a Katit magunkhoz vesszük ha visszajön, de nem jött vissza.

Antal nagyon tehetséges volt. Óriási érzéke volt a képzőművészethez, és a szőnyegekhez is. Harcolt az első világháborúban is. 1922-ben nősült, Zinger Olgát vette feleségül. Az Olga Sopron környékéről származott. Utána följöttek Budapestre, és itt laktak a Népszínház utcában. Anti bácsi, nem tudom, hogy hogyan, el kezdett rögtön egy Radó nevű régiségkereskedőnél dolgozni. Amikor feljöttek Pestre, Anti bácsi nagyon sokat kínlódott szegény, mert Radóéknak nem ment jól. Éheztek, adósságaik voltak. Anyámék is segítették őket abban az időben. Ez a nagy világválság idején volt. Ezért ő kiment a Károllyal, a nem édes testvérrel az 1930 -as években Brazíliába, Rióba. Kávéval akartak kereskedni. Rióban nem volt sokáig. Visszajött, mert nem jött össze a dolog. Később már azonban, nagyon jól ment neki

Volt egy gyerekük az Éva. Olgát anyám nem szerette, mert nem dolgozott, nem segített, nagyon meghízott. Inkább csak nyávogott. Anyám lenézte azokat az embereket, akik nem vettek részt a család keresetében.. Nem ápolta a lányát. Olga beteg volt, és a háború alatt meghalt. Éva, a lánya nem találta meg a helyét, sem a munkában, sem a családban. Cukros volt ő is. A férje is otthagytá később. Amíg Anti bácsi élt, addig az Évát segítette, és ő mindig segítségre várt. Magától nem tudott létezni. Pedig okos volt, vegyész lett belőle. Mindig elverte a pénzét. Rossz természete volt nagyon. Elvitték a háború alatt, de visszajött. Feketebárány volt a családban. Antal később becsüs lett. A háború után a Bizományi Áruházban, és az Ernst múzeumban dolgozott. Vezetője is volt egy időben. Kiállításokat, aukciókat rendezett. Neki saját gyűjteménye is volt, amit később ki is állított.

Emlékszem, ha mi venni akartunk egy bútort, mindig kikértük az ő véleményét. Járt kávéházba, én úgy emlékszem, hogy a Nagymező utcában a Moulin Rouge alatt volt egy kávéház. Ott találkozott művészekkel, pl. a Hermann Lipóttal. *[Festő, grafikus, Munkácsy-díjas (1952), érdemes művész (1964). Már első éves növendékként karikatúrákat rajzolt a Kakas Márton és a Borsszem Jankó c. élclapok számára. Mint karikaturista a Harag álnevet használta 1928-tól 1946-ig számos kiállítást rendezett. Többnyire tájképi környezetbe helyezett aktkompozíciókat, tájképeket, portrékat festett. Nagyobb gyűjteményes kiállításai az Ernst Múzeumban voltak (1920, 1924, 1954). Nagyon sok könyvillusztrációja és újságrajza jelent meg különböző hazai és külföldi lapokban. Az 1910-es években a Vasárnapi Újság, az 1930-as években a Pesti Napló rajzolója volt.- A szerk.]* Bekerült ebbe a művész társaságba. Az Almási grófokkal is kapcsolatba került. Pl. Almási Gézával. Amikor kitelepítették az Almásiakat, őt kérte meg az Almási Géza, hogy segítsen a bútorait, képeit eladni. Amikor visszajöttek, akkor az Ernst Múzeumban volt ismeretségük, és így beprotezsálták Anti bácsit végül, fixen oda. Rengeteget olvasott, és képezte magát, teljesen autodidakta módon

Másodszorra is megnősült, Ziegler Arankát vette feleségül. Az egy nagyon jó házasság volt. Nagy szerelem volt az Arankával. Nagyon kiegészítették egymást.

Így érte a felszabadulás, és folytatta a szakmát. Igazi "selfmade man" volt. Tekintélye volt a szakmában. Az Ernst Múzeumnak volta becsüse és aukcióvezetője hosszú évekig. Olyan tekintélye volt a szakmában, hogy az hihetetlen. És ezt a tudást és ezt a szakértelmét, ami elsősorban szőnyegre, porcelánra, bútorra terjedt ki, saját maga szerezte mindenféle iskolázottság nélkül.

A második felesége Aranka, és a lánya Lili, tartották az első házasságból született lányával a kapcsolatot. Az Éva és a Lili jóban voltak, és az Aranka néni is sokat segített neki.

Az Arankával ők úgy ismerkedtek meg, hogy a Fillér utcában laktak. A Fillér utcai egy másfél szoba-hallos öröklakás volt. A Fillér utcai házban lakott egy ugyanilyen egyszoba-hallos lakásban az Anti bácsi a feleségével, meg a lányával. Az Antalnak a felesége, az Olga 1944 februárjában meghalt, és tulajdonképpen a pincében ismerkedtek meg, amikor a bombázások voltak, és lementek a pincébe. Többször le kellett költözni a pincébe, áprilisban is, meg valamikor nyáron is [*Az első Budapest elleni bombatámadást 1944. február 2-ára tervezték, de a rossz idő miatt elhalasztották, s így csak április 3-án került rá sor. Az amerikai légierő Dél-Olaszországban fölszállt 450 bombázója és 157 vadászgépe támadta a ferencvárosi pályaudvart és a repülőgépgyárat. Az amerikaiak nappali bombázásai mellett az angol légierő éjszakai támadásokat hajtott végre. Április 13-án ismét 535 amerikai gép támadta Budapestet, célpontjuk a repülőgépgyár és a repülőtér volt. Júniustól országszerte az olajfinomítókat támadták a szövetségesek, Budapest ellen június 2-án intéztek nagy erejű támadást, a célpontok egyebek mellett a Weiss Manfréd Művek és a Shell Olajfinomító, a Duna-parti, a rákosrendezői és a nyugati rendező pályaudvarok voltak. - A szerk.]. És kialakult az Antal és az Aranka közt egy szimpátia. Egyidősek voltak, az ötvenes éveik elején voltak. Ez egy igazi szerelemféle lett, olyannyira, hogy már egy házba költöztek, a csillagos házba a Dohány utcába. Aztán ők [1944] szeptemberben összeházasodtak. Hogy milyen körülmények között, azt nem tudom.*

A Lajos textiltereskedő volt Sopronban. Éppen akkor jött föl Budapestre, amikor a németek bejöttek. Jött a Károly lányának az esküvőjére, akinek pont ezen a napon volt az esküvője. Visszafelé, amikor hazafele utazott, elfogták a csendőrök a vonaton. Mindenkit leszállítottak, és soha többet nem tudtunk róla. Hiába kutattunk utána, nem tudtunk meg semmit. A felesége nem

jött az esküvőre. Őt deportálták, és nem jött vissza. Gyerekük nem volt.

Anyámat Schiller Blankának hívták. Győrben született 1894-ben. Neológ vallású volt, négy elemi végzett. Jóval idősebb nővére volt nála a Hermina, aki nem volt édestestvére. Hermina a férjével Herzog Józseffel Pálfán lakott, aki kereskedő volt. Hermináék nagyon vallásosak voltak. Mivel nem volt gyerekük, úgy döntöttek, hogy anyámat magukhoz veszik, és kistafirungolják. Anyámék sokan voltak, így a nagymamának ez nagy megkönnyebbülés volt, hogy Hermináék magukhoz vették anyámat. Mennyi volt a különbség közöttük azt nem tudom, de sok volt, és Hermina, mint lányát nevelgette anyámat. Megállapodtak a nagymamával, hogy ők fogják kistafírozni és férjhez adni. Anyám, Győrbe járt iskolába. Amikor anyám elkerült Pálfára, nagyon jól élte ezt meg, mert a testvére és a sógora gyerekének fogadták be. Ezt nem anyám döntötte el, de azt hiszem, hogy azért megkérdezték tőle. Olyan tizenéves lehetett ekkor.

Anyám megélte azt Pálfán, hogy jöttek a kommunisták, azok között persze zsidók is voltak, akik fölégették a kereskedőknek, meg gazdagabb parasztoknak a házát. Ez, 1918. novemberében volt. Aztán jöttek a különítményesek, meg a katonák, és hát a zsidókat irtották. Anyám mesélte, hogy fölgyújtották a házukat, és elszedték a vagyonukat. A különítményesek lőttek is. Büdös zsidók, erre hívatkoztak. Anyámnak így veszett oda az egész stafírunja. Erről még egy bizonyítványt is kiállított a pálfai helyi tanács akkor.

12 évig élt anyám Pálfán, és itt ismerkedett meg apámmal, és egymásba szerettek. Anyám szőkés vörös volt, és nagyon szép. Budapestre már együtt jöttek föl.

A papám is, és a mamám is polgáriba járt, más végzettségük nem volt. Nem tudták a szülők fizetni akkor az iskolát. A fiúk bementek különböző kereskedők mellé, és ott tanulták meg a szakemberek mellett mesterséget.

A papám nagyon tevékeny életet élt. Az élete egy részét, pontosan nyolc évet, a háború töltötte ki. Ezzel is szerencséje volt, mert a német megszálláskor ő ezért kapott kivételezettséget. A Horthyék ezt megcsinálták, hogy az első világháború kitüntetéti zsidó katonáit kivételezésben részesítették. Ez azt jelentette, hogy ugyan gettóba vittek minket, meg mindenhova, de később vették el az üzletét, és kapott egy kis „slajfot”. A fiát, azonban nem tudta megmenteni, meghalt sajnos munkaszolgálatban. Mikor apám a katonaságtól leszerelt, és az első világháborúban szerzett harci érdemeiért tudott kapni különféle kedvezményt, így kiváltotta az iparendélyt, hogy kocsmát tudjon nyitni. Mint katona került föl Pestre, és itt volt neki az egyik testvére, az Eszter, ő segítette az elején. Eredetileg is, az volt a terve mint katona, hogy ha leszerel, akkor nyit egy kocsmát. Abban az időben ezek állami monopóliumok voltak. Hadi érdemeire való tekintettel kapott apám iparendélyt és forgalmi engedélyt, italmérés és dohányárusító üzlet nyitására.

1924-ben az első kocsmáját a Szív utcában, a 7. kerületben nyitotta meg. Utána pár évre rá kinézte magának a 8. kerületben a Práter utcában azt a kocsmát, amit aztán 1928-ban nyitott meg, és egészen a haláláig azt vezette. A németek 1944-ben elvették a kocsmát, de apám 1946-ban megnyitotta újra. 1949-ben államosították. Ma a kocsmahelyén gyógyszertár van.

Itt Pesten a Práter utca 29-ben, volt tehát a híres a Goldgruber kocsmája. Apám nagyon szigorú volt, a kocsmában nem lehetett részegnek lenni. Sem a kocsmában, de részeg embert be sem engedett a kocsmába. Híres volt ő a környéken nagyon. Nagyon szerette a borokat, és értett is hozzá. Volt

Kispesten egy pincéje. Mindig megvett egy egész szüret termést a parasztoktól, az Alföldről, a homoki borvidékről. Gombos Béla szőlősgazdával volt sokáig kapcsolata, aki Tápiószele Gombostanyáról szállította a bort. A külföldi borokhoz nem értett, de egyébként egy jó szakember lett. A röviditalokat a Zwacktól vette. Mindig a képviselőjével tárgyalt. A pezsgő a Törleyztől, a sör a Dréhartól jött. Éjjel-nappal nyitva volt a kocsmá, szombat, vasárnap is. A zsidósága miatt csak akkor zárt be, mikor nagyünnepek voltak. Például Újév, Jóm Kippúr. Hanukkakor nem zárt be, húsvétkor igen. Volt fölirata a kocsmának „Goldgruber-sör, bor”. A kocsmát apám nagyon kiépítette, mert volt ott egy külön asztaltársaság is. Volt egy külön szeparált része a helységnek, ahol ülő vendégek is voltak. Abrosz is volt az asztalon, hivatalnokok és kispolgárok jártak oda. Voltak állóvendégek is, akiket a pultnál kiszolgáltak. A pult előtt volt két asztal, ahova leülhettek ezek is. Ezek az asztalok nem abrosszal voltak leterítve, hanem eternittel. Nagyon sokan vittek a jó házi borokból. Nem zsidó vendégkör volt, mert ezen a Práter utcai környéken, inkább kishivatalnokok laktak és dolgoztak. Enni itt nem lehetett, csak pogácsa volt, meg pacsni, amit apám a pékségből hozott. Anyám segített a kocsmában apámnak, a kasszában volt.

A kocsmárosság jó módot jelentett. Sok munkát is, de a szüleim jól éltek. Ez, egy jó polgári státusz volt. Sokszor mondta apám, hogy ő egy jó adófizető. Színházba is jártak rendszeresen, sokat a Nemzetibe. Élőben nézték Jávor Pált, Bajor Gizit és a kor nagy színészeit. Nekünk ez egy különleges adottságunk volt, mert a Bandi a bátyám színésznek készült. A Vígszínházba is jártunk nagyon sokat. Somlai Artúr, Róth Sándor, ezek mind ott játszottak akkoriban. A Lackner bácsihoz is jártunk, láttam élőben a Ruttkai Évát. Apám imádta az Operett Színházat is. Az Operába nem volt olyan gyakori, hogy jártunk volna. Az hogy rendszeresen jártunk színházba, az azt jelentette, hogy kéthetente mentünk. Apám, hogy a fia meghalt, nem tudta feldolgozni, és szívinfarktust kapott. 1952-ben halt meg. Apám az olyan hazafi volt, a háború már kitört és hallottuk a szörnyűségeket, akkor apám azt mondta, hogy ezt a Horthy nem fogja engedni. Hitte azt, hogy nem fogja engedni a magyar zsidókat elpusztítani és kitelepíteni. Magyaroknak tartotta magát. Hazafias magyaroknak, sírt a Trianonért, és nagyon szerette a hazáját.

Én, Goldgruber (Gömöri) Mária 1930-ban születtem Budapesten. A zsidó nevem Mirjam bas Blumele. Akkor már, a Práter utcában laktunk. A Bakáts téren születtem, ahol anyám testvére, a Viki néni dolgozott. Apámnak akkorra már teljesen konszolidálódott a helyzete, mert amikor följöttek Pestre először, egy pár évig nagyon nehezen mentek a dolgai. Az első lakásunk és egyben a kocsmája a Szív utcában volt, a hetedik kerületben. Sokat küzdöttek ott a Szív utcában. Ott is laktak, úgy ahogy később a Práter utcában is. Körülbelül 1928-ban kerültek a Práter utcába. Először egy kétszobás lakásban laktunk, aztán átköltöztünk egy háromszobásba, de ez a költözés a házon belül történt. A kocsmát bérelték apámék, ami a ház aljában volt. Azt mondták nekem a szüleim, hogy a születésemmel, igazi szerencsét hoztam nekik. Mire én megszülettem, apámék már polgári jólétben éltek, konszolidálódott a helyzetük. Tíz évvel később születtem, a bátyám után. Olyan „napsugár” voltam nekik. Mert később is, ami kijutott nekik, a viszonylagos jólét, a háború alatti borzalmak szerencsés, szenvedés nélküli átvészélése.

Én két évig jártam, egy Német Birodalmi óvoda nevű, magánóvodába, a Tompa utcába. Alice tantéhoz, és Elsihez, ők voltak az óvónőim. Nem igazán tudtak magyarul, talán az Esi egy kicsit tudott. Vegyesen voltak ott gyerekek, vallási felekezettől függetlenül. Azért jártam oda, hogy németül tanuljak. Anyu családjának nagy része, a Győriek, jól tudtak németül. Egyébként az édesapám rokonsága is valamennyire. Négyéves koromtól jártam oda 1934-36 között. Nagyon jó

óvoda volt. Füzetbe rajzoltunk emlékszem, meg papírkivágásokat is csináltunk. Abszolút nem érdekelte őket, hogy zsidó vagyok-e, vagy nem, ott ez nem volt szempont.

Volt egy német tantim is, mert anyám nem ért rá velem foglalkozni a kocsma miatt. Mindennap jött délután, egy-két órára. Ez már az iskola alatt volt. Egy soproni nő volt, elég primitív, nem tudta a névelőket helyesen mondani. Német anyja volt azt hiszem, és német állampolgár is volt. Neki ez egy jó állás volt. Megérte neki Budapestre jönni. Kapott rendszeresen fizetést. Egy rokonánál lakott itt Pesten. Nagyon szerettük egymást. A háború után följött hozzánk meglátogatott, egész sokáig volt vele kapcsolatunk. Akkor már férjnél volt, és egy fodrász volt a férje. Itt volt fodrászüzletük a Rákóczi tér körül. Meg kell mondanom, hogy amikor komolyan kezdtem foglalkozni a némettel, akkor láttam hogy nem mindig beszélt helyesen. A nyelvtant nem tudta. Német anyanyelvű volt, akcentussal beszélt magyarul. Körülbelül 6 éves korom óta tanított 1940-ig.

Vigyázott rám, és németül is beszélt velem. Elvitt sétálni, meg játszott velem. Aztán a Mária Terézia téren, a mai Fazekas gimnázium helyén volt egy elemi iskola. Három féle osztály volt akkor ott, volt egy fiú, egy lányosztály, és egy vegyes. Elemi Mintaiskola volt a neve. Ez azt jelentette, hogy mi, különleges pedagógiai program szerint tanultunk. Például egy különleges zsinóírást tanultunk. Én a lányosztályba jártam. Nagyon jó iskola volt. Ez azt jelenti, hogy 1936- 1940 között jártam ide. Voltak barátnőim is, például a Dvihalik Zsuzsi. Akkor már kezdődött a gyerekek között is az antiszemitizmus. Addig jártunk zsúrba, nem volt gond. Egyszer csak az egyiknek a mamája kijelentette, hogy ezt a zsidó lányt, mármint engem, többet nem hívhatod meg. Ez egy másik barátnő volt, és akkor mi sem hívtuk többet őt hozzánk. A Dvihalik Zsuzsi ő nagyon rendesen viselkedett. És akkor összeszorítottak minket, volt hat zsidó kislány az osztályban. Azokkal jártunk így össze. Ez így rendben volt, csak amikor első gimnáziumba kerültem, és jöttek a zsidótörvények, és a gimnáziumban a numerus clausus volt. Ami itt azt jelentette, hogy voltunk 32-en az osztályban, és abból ketten voltunk zsidók. Ez a Zrínyi Ilona leánygimnázium volt, a Práter utcában. Én oda jártam. Apám mindenféle protekcióval fölvetetett, hivatkozott a kitüntetéseire, meg ilyesmi. Két első osztály nyílt akkor. Egyikben volt két zsidó lány, a másikban pedig egy sem. 1944-ben negyedikes gimnazista voltam, és tiszta kitűnő lettem, és Pelsőczy tanárnő nagyon megdicsért, és mondta, hogy milyen jó tanuló vagyok, bár zsidó. Ez sok mindent elárult. Minden jót kívántunk egymásnak és hamarabb befejeződött az iskola. Amikor 1945-ben újra kezdtük, a másik kislány nem jött. Miután meghaltak a szülei, kiment egy cionista mozgalommal Palesztinába.

Most találkoztam egy három évvel ezelőtt Dvihalik Zsuzsival, egy angol tanfolyamon. Azóta nem volt kapcsolatunk, és itt egyszer csak megláttam őt. A Dvihalik Zsuzsival az történt, hogy nagyon vallásos volt a mamája. Katolikusok voltak. A Zsuzsi egy nagyon szorgos rendes lány volt. Most árulta el nekem, hogy az ő édesanyja, nagyon elzárkózott a zsidóktól. Érdekes módon a papája nem. Ő pedig éppen ezért, mindenáron zsidóhoz akart feleségül menni, mert ő ezt nem bírta elviselni. Ezt most mondta el nekem. Végül zsidóhoz is ment feleségül.

Az elemi négy év volt, és a gimnázium nyolc. 1948-ban aztán leérettségiztem. A legkedvesebb barátnőm, nem iskolatársam volt, hanem a házban lakott, Sebes Magda volt a neve. Ő is zsidó lány volt.

Apám imádott kirándulni, amikor csak tehettük mindig kirándultunk. Ez persze főként nyáron, a nyaralás alatt volt jellemző. Nagymarosra jártunk nyaralni rendszeresen. Úgy jártunk, hogy egész nyarakat töltöttünk lent. Sváboktól vettük ki a házat, nagy barátságban voltunk velük. Általában

egy-két hónapra vettük ki. Lementünk teljes háztartással, és akkor volt háztartási alkalmazottunk, ő is jött velünk. A papa vitte addig itt Pesten egyedül a kocsmát. De apám mindig lelkesen le is jött, és akkor mindig mentünk valahova kirándulni. Nagy turista volt. Egész társaságok mentek vele ilyenkor, Zebegénybe, Nagymarosra, Visegrádra. Ezek általában zsidó családok voltak, akkoriban nem nagyon barátkoztunk nem zsidókkal.

A nagymarosi svábokkal, nagyon jó volt a kapcsolatunk. Azokat később kitelepítették. Nekik is volt egy lányuk Marika, és nagyon sokszor jött hozzánk. Tőlük béreltük a házat. Ez a Trip család, egy nagyon nagy család volt. Ott lakott a nagymama és az egész generáció. Nagy gyümölcsösük is volt, emlékszem. Parasztok voltak, gazdálkodtak, de iparos is volt köztük. Az egyik családtag asztalos volt. Minden évben tőlük vettük ki a házat, egészen 1939-ig.

Sok zsidó család nyaralt velünk Nagymaroson, akik nagyrészt kereskedők, iparosok voltak. A Fuksékra és a Weiszékre emlékszem, a későbbi férjem szüleine. Volt ott egy isteni strand, és gyönyörű nyaralóhelyek. Bandi a bátyám, mindennap átúsztatta a Dunát. Én ott tanultam meg úszni. Volt egy csodálatos strand, és esténként bálók voltak. Bandi szavalt ott gyakran Adyt, Petőfit. Vegyes társaság volt, nem csak zsidók.

Anyámék már nem voltak kóserek. Holzer bácsira emlékszem, ő egy sváb kereskedő volt, mi tőle vásároltunk. De volt Nagymaroson kóser bolt is, lehetett ott mindent kapni, mert volt, aki kóserül főzött ott is. Ezek a nyarak nagyon jót tettek anyáméknak. Vonattal mentünk mindig le, borzalmas, nagy utazókosarakkal. Anyám ott, nagy befőzéseket rendezett. Tettünk el baracklekvárt, szilvalekvárt, mert a ház végében nagyon nagy gyümölcsösök voltak. Rendszeresen ott főztünk be, és hoztuk föl a befőttet Budapestre. Volt olyan is, hogy föl is adtunk a vonattal. Később autóval szállítottuk, mert apám kocsit vett. Ezt az autót még a háború előtt vette, 1935 körül. Vezetni nem tudott, de volt egy söfőrje a Tokaji bácsi, aki nem a mi sofőrünk volt, csak elszerződött időnként apámhoz. Akkor apám kocsival jött le. Később a Bandi vezette ezt az autót. Fiat 1500-as volt, emlékszem. Ez akkor nagy szó volt, autót venni.

A családból az idősebbek még jártak Abbáziába is nyaralni. Például az Anti bácsiék, anyám testvére és családja, jártak egy időben.

Később a Balatonra is jártunk, ott is nagy társaságok jötte össze, nemcsak zsidók. Volt katonazenekar, szalonzenekar, tánc is volt, strandvendéglők voltak emlékszem. A Bandi oda velem, már egyedül járt. Jártunk Balatonlellén és Szárszón is. 1941-ben a Bandi katona volt, akkor már anyuék nem mentek nyaralni. Engem meg beadtak, egy Baár Károly nevű zsidó gyerekorvos szanatóriumába nyaralni. Az én korombeli és idősebb zsidó gyerekek jártak oda. Volt egy rendkívül intelligens felesége, aki nagyon sokat foglalkozott velünk. Nagyon jó társaság volt. Két hetet töltöttünk itt. Ez 1941-42-ig volt. Akkor már háborús hangulat volt és teljes bizonytalanság. A szüleim nem voltak ilyen zárt visszavonult zsidók. Szabad emberek voltak, azt legalább is azt hitték.

A bátyám Goldgruber Arnold 1920-ban született. Bandi zsidó neve Slajme ben Simon volt. A Bandi színész akart lenni, de az Akadémiára nem vették föl, a zsidótörvények miatt. A testvéremnél, hogy ő tehetséges, elég korán, még kamasz korában jelentkezett. Ő az Aranyosi féle Kereskedelmi iskolába járt. Először a Vörösmarty Gimnáziumba járt, és utána átment oda, ez egy magániskola volt az Alkotás utcában. Nem csak zsidó iskola volt. 1939-ben érettségizett, de már csak egy

magántanárhoz tudott járni. Bárdos Artúr tanította őt a Belvárosi Színházban. Nagyon tehetségesnek tartotta őt. Bandi a Goldmark teremben tartott szavalóversenyeket, és próbált ismeretségre szert tenni, azért, hogy Párizsba kimehessen tanulni. Ez nem sikerült neki. Közben segített apámnak a kocsmában. Bandi megszerezte a gépkocsi vezetői engedélyt, és így apámat vitte vidékre is, ahol bort vásároltak. Bandit 1940-ben elvitték munkaszolgálatra. Ő azzal az első munkaszolgálatos csapattal ment el, akik katonaruhában vonultak be, sárga karszalaggal. Kőszegre vitték. Onnan jött még hír róla. Rengeteg keresztény barátja és ismerőse volt apámnak, és különféle papírokkal apám utána is ment, de nem tudta megmenteni. Kivitték őket az orosz frontra, és apám elékísérte még oda is őt. A Don partján halt meg a bátyám. Bereзовkán halt meg, 1943-ban.

A Práter utcai ház, egy körfolyosós, nagyon rendezett bérház volt. A háziúr nagyon szigorú volt. Olyan kötelezettségek voltak, hogy ki kellett festetni a lakást, minden két három évben. Nagyon nagy rendet kellett tartani. Mi a második emeleten laktunk. A mi lakásunk három szobás lakás volt. Fürdőszobánk is volt. Nem bojleres, hanem szénkályhás. Henger alakú tartályban melegítettük a vizet. Szép volt a fürdőszoba, úgy emlékszem. Egy szép tükrös szekrény volt a falon, volt benne egy szennyespad, amire rá lehetett ülni. Nem volt csempézve, hanem olajjal volt a fal bekenve. Volt még természetesen egy kád a fürdőben, és egy mosdó. A WC külön volt.

Volt cselédszobánk, amiben volt egy ágy, egy szekrény és egy falicsap. Testvéremnek, a Bandinak, külön volt a szobája, az egy udvari szoba volt. A lakásban két szoba volt még, azok az utcai fronton voltak. Az egyik az a nappali volt. Ebben volt egy fekvőhely, ahol én aludtam, és a szüleimnek külön volt egy háló. Ez a szoba a fürdőszobára nyílt. Akkor ez volt a divat. Amikor a bátyám meghalt, akkor én költöztem a szobájába.

Zongorázni is, és tánkra is jártam, de ide már később. Zongorázni Varjas Anna zongoraművésznőnél tanultam, aki ott lakott a szüleivel a Práter utcában. Jó ismerőse volt apámnak, így kerültem én hozzá. Ő is zsidó volt. Elég sokáig, kb. 6 évig zongoráztam. Amikor elkezdtem, még elemista voltam. Erste Produktív Genossenschaft zongorám volt. Táncolni Petris Brúnóhoz jártam, de már csak a felszabadulás után. Nyelveket is tanultam, anyámék erre nagyon nagy hangsúlyt fektettek. Legtöbbet azonban franciát tanultam, egy magántanártól. Egy tanárnő tanított franciára, egy privát tanárnő. Hetente egyszer jött hozzánk. Nála négy évig tanultam, aztán jártam tanfolyamra is. 1952-ben vizsgáztam le franciából. A franciát nagyon szerettem a Bandi miatt, mert ő Franciaországba szeretett volna kimenni, Párizsba. Ez egy dédelgetett álma volt. Istenien megtanult franciául. Molière nyelvezetét is nagyszerűen beszélte. Neki is volt tanára. Ő egyébként született nyelvtehetség volt. Mindenből majdnem megbukott, de a franciát imádta. És ezért én is imádtam, és tanultam is. A francia nyelv a legszebb a világon. Hogy angolt a háború előtt kezdtem-e, erre már nem emlékszem. Érettségizni angolul érettségiztem, ezt az iskolában tanultam, de volt magántanárom is. Jártam az angol követségre is, de aztán ez valahogy kiderült, és ez rossz pont volt. Figyelték, és aztán már nem jártam. Az első gimnáziumban mi latint és németet tanultunk.

Minden iskolában voltak papok, akik vallást oktattak. Amikor a katolikus gyerekek hittant tanultak, akkor mi a rabbival hébert és zsidó vallást. Hetente egyszer volt hittanóra. A héber már az elemiben elkezdődött. Nem tanultam meg persze. Olvasni igen, de írni nem nagyon tanultam meg.

A testvéremmel nekem nagyon jó volt a kapcsolatom. Én fölnéztem rá, ő pedig “kegyes” volt hozzám. Én rengeteget nyávogtam, mert időnként fölszokott pofozni, de nagyon jóban voltunk. A karácsonyt azt úgy tartottuk, hogy minálunk nem volt karácsonyfa, de volt bejgli sütés, és ajándékozás is volt. Aztán én már később tartottam, karácsonyfát is csináltam a gyerekeknek.

A Hanukkát ünnepeltük minden évben. Apám gyújtotta meg a gyertyát, és utána játszottunk. Ajándékokat kaptunk. Trenderlivel játszottunk, meg kártyáztunk. A trenderli egy kockajáték volt, számok voltak rajta. Aki többet dobott, az kapott bizonyos mennyiségű cukorkát. Promincli volt a neve. Sok édesség is volt ilyenkor. A felszabadulás után is ünnepeltük, de nem ilyen mértékben, mint amíg Bandi is velünk volt. Fánkot is sütöttünk. Anyám sütötte. Amikor a nagymama jött hozzánk, mert minden évben nálunk volt egy-két hónapot, akkor mindig anyám neki adta ki a feladatot hogy süssön fánkot, meg túrósbatyut.

Széderestén, mindig hívtunk más családtagokat is. Mi is tartottuk a férjemmel később is. Nálunk időnként voltak 25-en is. Gyerekkoromban mindig jöttek azok a rokonok, akik egyedül voltak vagy nem tartották ezt az ünnepet. Másik nap, meg mi mentünk másokhoz. Jellegzetes ételek voltak a maceszgombóc leves, főtt hús tormával, ami marhából volt. Aztán volt a kígerli. A nyers krumplit le kellett reszelni, maceszlisztet és tojást adtak hozzá, majd kisütötték. Édességek is voltak. Például a macesztorta. Liszt helyett maceszlisztet használtak. Ez olyan volt, mint a piskóta, lehetett bele diót is tenni. A maceszt megdarálták, és krémmel megtöltötték. Diót, meg frissen érett gyümölcsöket, is tettek bele. Volt egy másik édesség, amit nagyon szerettünk, ez volt a macebrat. A maceszt borba beáztatatták, csináltak egy cukros tojásos keveréket, piskótaszerű tésztát, mert maceszlisztet is kevertek bele, és borral beáztatott maceszt féltényérnyi nagyságúakat, megtöltötték és zsírban kisütötték, és az nagyon finom volt.

Sátoros ünnepekkor, nagyon régen apám állított sátrat a Práter utcában, de mi már később nem.

Két cselédlányunk volt, akikre én is emlékszem. Vellai Juliskának hívták azt, aki korábban volt nálunk. Ócsai lány volt, azt hiszem 1939-ben vagy 1940-ben ment el tőlünk. A Juliska tipikusan vidéki lány volt, jellegzetes ócsai népviseletben járt. Juliska két-három szoknyában járt, időnként fölpróbáltam az alsószoknyáit. A Juliskától hallottam az első szellemtörténeteket. Például, hogy a temetőben megjelentek a szellemek, meg szerelmi történeteket a faluból, hogyan lettek öngyilkosok, meg ilyesmiket. Nálunk sem vette le ezt a viseletet. Abban volt otthon is. Volt hétköznapi és ünnepi ruhája. Volt a réklije, pruszlikja, amit időnként én is felvettem. Különböző anyagokból. Otthonra nem hordott alsószoknyát. Amikor kimenője volt, akkor kiöltözött. Ment a Ligetbe, meg korzózott. Volt udvarlója is. Élveztem én is őket. Körülbelül hat évig szolgált nálunk. Juliska cselédközvetítőn, a cupringeren keresztül került hozzánk. Nagyon fiatalon került hozzánk, olyan 13-14 évesen. Ő nem tudott főzni, anyámmal főztek közösen. Azért jött föl Budapestre, hogy gyűjtsön a stafírungra. Vásárolt is magának. Családi okokból haza kellett mennie, és nem jelentkezett a háború után. Anyám még megkereste, de nagyon rosszul élt, már a felszabadulás után. Mindenes volt nálunk. Juliska 3-4 éves koromban jött, és elment tőlük olyan 10 éves koromban. Nagyon szeretett nálunk, és mi is nagyon szerettük. Nagyon szorgalmas volt.

Azután jött egy másik lány, ő felvidéki volt, Galántáról. Sipeki Mariska, őt ajánlotta valaki. Valaki a családból ismerte az ő családját, és így került hozzánk. Ő idősebb volt olyan 20 év körüli. Ő már főzni is tudott. Ő nem járt viseletben, hiszen Galánta nem is volt falu. Imádtuk őt is. A Városligetbe jártak vasárnaponként a barátaival, meg a katonákkal szórakozni. Jó volt a családdal a viszonya

neki is. Volt egy udvarlója a Mariskának, egy csendőr. Neki nem volt bő szoknyája. Megvolt örülve a moziért. Egyszer megnézte az „Elfújta a szél” című filmet, és teljesen oda volt. Mariska olvasott is, és kijárta a nyolc elemi is. A felszabadulás után elsők között jött minket megnézni, hogy mi van velünk. Nagyon szomorú volt, amikor elvittek minket. Sokáig tartottuk a kapcsolatot vele. Őt ez a holokauszt dolog nagyon fájdalmasan érintette. Tisztába volt a történelmi dolgokkal, viszonylag olvasott volt. 1944-ben el kellett mennie. Ő tényleg nagyon szeretett minket, és nagyon szomorú volt, hogy a német megszálláskor neki el kellett mennie. 1941-ben már behozták azt a rendeletet, hogy cselédek nem dolgozhatnak zsidóknál. Mariska 2-3 évig volt nálunk. Ő már főzni is tudott. Volt egy nagy szerelme, még onnan Galántáról. Nem Budapesten ismerkedett meg vele. Időnként fölött a fiú, és akkor találkoztak, teljesen megvolt örülve érte. Teljes lojalitással volt irántunk. Később én megvettem neki magyarul az Elfújta a szél, amikor lefordították magyarra. Ez már a háború után volt. Nagyon boldog volt. Nem tudom mi lett vele aztán. Talán 1948-ig volt kapcsolat vele.

A cselédekkel jól bántak a szüleim. Kaptak fizetést, meg ajándékokat, de szigorúak voltak anyámék velük. Anyámék nagyon igazságosak voltak. Tanítottuk pl. mosakodni és tisztálkodni is őket. Mosakodni nem, de fürödhetek a fürdőszobában. Volt egy cselédszobánk, és ott egy lavórban mosakodtak. Volt ott egy vízcsap is. Minden héten egyszer megfürödhetek. Nem tudom, hogy milyen nap fürödtek, talán a hét végén. Enni, nem ettek együtt a családdal. Mi bent ettünk az ebédlőben. Amikor apám nem volt otthon, akkor kint ettünk a konyhában, és akkor a cseléd is velünk evett, de amikor apám otthon volt, akkor a szobában ettünk. Anyuék általában keveset voltak otthon. Nekünk gyerekeknek, meg kellett adni a tiszteletet nekik is. A cselédek segítettek takarítani, főzni, mosni, bevásárolni.

Anyám tartotta a cselédek miatt a karácsonyt. Vett nekik ajándékot, és bejglit süttött, és fenyőágot csinált. Nem tudom, talán kendőt kaptak a cselédek.

Volt mosónők is. Havonta egyszer volt a nagymosás. A házban, volt mosókonyha a padláson. Ott voltak a mosóüstök és teknők, és itt mostak. A mosónőt ajánlották ismerősök. Azok mind pestiek voltak, nem vidékről jöttek. Budapest külső kerületeiből jöttek általában. Ő nem számított cselédnek. A mosónők a mosókonyhában főzték ki a ruhákat, ágyneműket nagy üstökben. Igazán csak abban segít a cseléd, hogy segít a ruhát fölvenni, vagy fölvitte neki az ebédet. Havonta egyszer, mindig hétfőn volt a nagymosás, nem tudom hogy miért. Enni nem jött le, hanem a cseléd fölvitte neki az ebédet. Abban az időben a mosókonyhák nagyon rendesen fel voltak szerelve.

Volt varrónők is, meg naponta jött egy fodrásznő is. Anyám nem annyira szerette a varrónőt, mert egyrészt tudott foltozni, másrészt ő csak „jó” varrónőnél varratott. Ágyneműt és a foltozást inkább ő megcsinálta, így a varrónő, nem volt sokáig nálunk. A fodrász mindennap jött, volt az ún. napi fésülés, de volt hogy ő ment a fodráshoz. Később bérletet vett egy fodrászüzletbe, ami ott volt a Práter utcában. A fodrász nem volt zsidó, csak a varrónő. Kosmetikushoz nem járt. Pedikűröshöz és manikűröshöz is járt. A pedikűrös az házhoz jött, de a manikürt a fodrásznál csinálták. Volt telefonunk, és rádió is.

1938-ban behívták apámat munkaszolgálatra, néhány hónapra. Ez valami kísérlet volt, hogy hogyan lehet ezt az első világháborúban harcoló korosztályt munkaszolgálatra felhasználni. Közben pedig apáméknak a zsidótörvények értelmében magyar állampolgársági igazolást kellett beszereznie. Kivételezettséget lehetett kapni az első világháborúban való részvétel illetve eredmények miatt.

Elérkezett 1944. Március 19-én megtörtént a német megszállás. Horthy kinevezte a Sztójay kormányt és hagyta, hogy a csendőrség nyárra az összes vidéki zsidót gettóba zárja és deportálja. A budapesti zsidókat intézményesen nem deportálták, különböző címen sokan mentesítést is kaptak. De voltak Pest környékén különböző táborok felállítva, ahonnan később deportáltak zsidókat. 1944 júniusára a pesti zsidóknak csillaggal jelölt házakba kellett költözniük. Kijárási tilalom volt. 1944. október 15-16-án a kormányzó átadta a hatalmat a nyilasoknak, ekkor a zsidókat egy nagy gettóba tömörítették. Nyilas különítményesek összeszedtek zsidókat és legyilkoltatták őket, vagy a Dunába lőtték.

Apámat az egyik nap elvitték gyalogmenetben a nyilasok az egyik téglagyárba, de nem tudom, hogy melyikbe. Nekünk a kocsmában volt egy segédünk a Fazekas Józsi, ő járt hozzánk látogatóba. Nem volt zsidó, nagyon rendes fiú volt. Amikor elvitték a téglagyárba, mi szereztünk neki vatikáni védettséget, schutzpassnak hívták. A házban egy férfi intézte ezt, és ez a segédfiú azt mondta, hogy ő elmegy a Goldgruber úrért. És ez történt, és így nem deportálták apámat, és végig együtt voltunk. Utána már a védett papírral beköltöztünk a védett házba. Mi júliusban költöztünk el, a csillagos házba, apám testvérének, az Eszternek a házába, amit csillagos háznak jelöltek ki, a Nefelejcs utcában. Eszter férje és leánya egy pár évvel korábban betegségben meghaltak, és ő a fiával akit behívtak munkaszolgálatra itt lakott. Az egyik szobába mi költöztünk, a másikban pedig Kaufmann Albert bácsi és leányaék laktak, aki apám unokatestvére volt. A bútoraink és egyéb holmiink egy részét el tudtuk itt helyezni, a többi a Práter utcai lakásban maradt egy szobában lezárva. A katolikus egyház akart segíteni itt a környék zsidó lakóin úgy, hogy ki akartak téríteni bennünket és különféle tanfolyamokat szerveztek. Nem tudok róla, hogy valaki is közülünk kitért volna akkor. Amikor a zsidóházban voltunk, volt egy vatikáni vallási mozgalom, ami elterjedt ott a zsidó házban. Aki kitért az majd bizonyos előnyökhöz jut, védettséget kap. Jöttek haza hozzánk is. Katolikus papok küldték ezeket a követeket. Én azt mondtam, hogy nem, szó se lehet róla. És a Laciék ugyan védettek voltak, de ott is terjesztették ezt. És anyósom az ortodox, elment egy ilyen gyűlésre. De nem sikerült őt kitéríteni. A Nefelejcs utcai ház házmestere sokat segített a nagynénémnek, és a ház lakóinak. Októbertől azonban a nyilasok naponta vittek el embereket a csillagos házakból. Ott voltunk egy hónapig, és onnan elvittek bennünket a nyilasok egy szép reggel. Sorba állítottak, és elvittek minket a gettóba. Ahogy vittek minket a gettóba, apámat megállította egy nyilas. A házból sokan szereztek maguknak nyilas ruhát, így menekültek meg. Őrült tömeg ment, hozták a különböző helyekről a zsidókat, és a Klauzál térnél odajött egy nyilaskaraszalagos katona, mert soroltak mindenkit, hogy hova menjen, és odament apámhoz egy, és azt mondta, hogy ez a szép szőke lány nem zsidó. Azt mondta az apám, de hiszen ez az én lányom. Hova akarja, hogy elvigyem, elviszem ahova akarja- mondta. Apám persze hallani sem akart róla. Nem tudtuk eldönteni, hogy ez egy mentőosztag volt, vagy tényleg nyilas.

Nagynéném, és Kaufmannék maradtak a csillagos házban. Novemberre azonban mindenkit a gettóba hajtottak. Mi a Kazinczy utcai fürdő mellett levő házba mentünk, ami a fürdő tulajdonosáé volt. Egy ismerősünk lakott ott. Mikor Budapest ostroma elkezdődött, lementünk a pincébe. Itt találkoztunk azzal, hogy a ház pincéje átjárható volt a fürdőével, ahol hullahegyek voltak felhalmozva, mert nem tudták hová temetni a halottakat. A mi pincékben szökött munkaszolgálatosok is lejöttek, szegények tetvesek voltak, és mi is megtetvesedtünk. Élelmet a közös konyháról szereztünk. Anyámnak még volt abból, amit behoztunk a hátizsákokban, pl. Planta tea, baracklekvár és cukor, ezt megosztottuk az ottlevőkkel természetesen. Január 18-án megjelent

az első két orosz katona a pincében. A németeket keresték, nem tudták, hogy ez gettó, de legtöbben azt sem tudták, hogy mi az. Örömujjongással fogadtuk őket, nem nagyon tudták, hogy miért. A visszajött munkaszolgálatosok már bontották a gettó falait, és 5-8 nap múlva nekiindultunk a romos állat és emberhullákkal teli pesti utcáknak, és hazaindultunk először a Nefelejcs utcába, aztán a Práter utcába. Megrázó út volt ez. Apám ment előre, a házmester és néhány régi lakó fogadott bennünket. A volt lakásunkba erdélyi menekülteket telepítettek, akik először megijedtek, mikor megláttak, de látták, hogy nem bosszúvágyból vagyunk itt. Ott maradhattak velünk addig, amíg nem tudtak másik lakást szerezni. Egy szoba be volt zárva, abba hagytuk a holmijainkat, amit nem tudtunk elvinni a csillagos házba. Szerencsére nem nyúltak a lakók hozzá. Ők az udvari szobába mentek, mi meg a másik kettőbe. A konyhában anyámmal együtt főztek. Apám szerzett be élelmet. Vidékre vonat tetején utazott, és ruhaneműért cserélt és hozott némi élelmet. Mikor Budapest fölszabadult, apám kezdte az üzletet, és a pincét is rendbe tenni. Gyalog kijárt Kispestre is, és ott is a régi házmester jó embere volt neki. A környéken sokan ismerték apámat, és sokat segítettek egymásnak. Fazekas Józsi is jött dolgozni, mi is segítettünk, amit tudtunk egymásnak. Ekkor apám kezdett utána nézni Bandinak, a testvéremnek, és a vidéki rokonságnak. Szomorú híreket kaptunk mindenhol. Az 1945-46-os évek voltak a nagy viszontlátások és szomorú halálhírek évei. 1949-ig pedig jó néhány budapesti és deportálásból visszajött rokon kivándorolt Amerikába, Dél- Amerikába, Izraelbe.

A zsidó törvények apámat is sújtották volna, az ipart vissza kellett volna adnia. Állami monopólium volt abban az időben az alkohol mérés. Akkor írta ő a különböző kérelmeket. Egészen 1944-ig kapott kedvezményt Az italmérést nagyon szigorúan ellenőrizték. 1945 minden szörnyősége mellett az újjászületés, az életbemaradás éve volt. Lelkesek voltunk és tevékenyek, vége lett a szörnyűséges háborúnak.

Amikor bejöttek a németek Budapestre, apám Kispestre ment éppen a borospincéjébe, és igazoltatták. Apám valahogy ügyeskedett és megúszta, de nem tudom, hogy hogy csinálta. Apám üzletét államosították, ill. az államnak felajánlani kényszerült, amelyet a semmiből ismét felvirágoztatott. Cserében állást kért a Közelbiztől, melyet megkapott, és Kispesten egy nagyobb vendéglőt vezetett. 1951-ben államosították a Kispesti házát is. Apám 1952-ben halt meg szívinfarktusban. Nem tudta feldolgozni azt, hogy a fiát, Arnoldot elvitték. Őt nem tudta megmenteni.

Anyám amikor a kocsmá megszünt, elment dolgozni az ún. Alkalmi Áruházba, ahol pénztáros volt. Sok helyen volt ilyen bolt abban az időben. Ő a Rákóczi úti boltban volt. Olcsó, leértékelt holmit árultak ott. Konfekció ruhát, fehérneműt, ruházatot, de edények is voltak ott. Cipőt is árultak. Az anyám 75 éves korában, májrákban halt meg.

A férjem édesapjának kocsmája volt a mostani Horváth Mihály téren, akkor Mária Terézia tér volt a neve. Apámék jó barátságban voltak az ő családjukkal. Apósom Weisz József volt, 1948-ban lett Vereckei, akkor magyarosította a nevét. Gyerekkoromban, amikor Nagymaroson nyaraltunk, pár házzal laktak ők arrébb. Sokat játszottunk együtt, marokkóztunk, kártyáztunk mi gyerekek. Egyszer azt mondta a későbbi férjem, mert én nagyon csaltam, főleg a marokkóban, meg meg is sértődtem. És akkor azt mondta nekem, hogy soha nem venne el engem feleségül, mert én állandóan csalok. Ez úgy közszájon forgott később a családban. Őt évvel volt idősebb nálam. A férjemmel nem volt aztán olyan igazi kapcsolatunk sokáig. A lánytestvére az Éva, is odajárt a Zrínyi

Ilona gimnáziumba. A fölszabadulás előtt, őt sem vették föl az egyetemre. Numerus nullus volt. Aztán bevonult munkaszolgálatra, és az apjának a 75 százalékos rokkantsága mentette meg őt is, meg a családban sokakat, mert nekik nem kellett csillagot hordaniuk, és nem kellett bezárniuk az üzletüket. Kivételezett volt, ami azt jelentette, hogy meghagyták a kocsmáját, ott maradhattak a lakásukban, de a férjemet elvitték munkaszolgálatra, és érettségi után nem vették fel az egyetemre. Otthon maradhattak, gettóba sem kellett menniük. Ez volt az a csaletek és örület hogy az apámék annyira bíztak Horthyékban és a rendszerben. Apósom elvesztette a karját az első világháborúban, és így nem kellett az üzletét bezárni. Családot, barátokat bújtatott. Apósom nagy népszerűségnek örvendett a környéken az egyszerű emberek körében, senki nem jelentette fel, inkább segítettek neki, a családtagok megmentésében. Az üzlet pincéjében bújtatta például a fiát és két munkaszolgálatos bajtársát, mikor azok megszöktek. Sőt anyósom két unokatestvére is ott bujkált. Anyósom főzött nekik, és segített az élelem beszerzésében is.

Weisz Gizella volt az anyósom, Glázer volt a lány neve. Az apja az Alföldről, Kisújszállásról származott. Galíciai zsidók voltak eredendően. Parasztzsidók voltak. Anyósom édesapja később, asztalosműhelyt nyitott. Bár jiddisül beszéltek egymás között, de magyarul is beszéltek, és anyósom és három fiútestvére magyar községi iskolába jártak. Ortodox szokásaikat mindenki megtartotta, kivéve anyósom, aki egy neológ fiúhoz ment feleségül. Apósom a héber dalok helyett, inkább a magyar nótákat részesítette előnyben.

Apósomék szintén olyan asszimilánsok voltak, mint a Pálfaiak. Valószínűleg Németországból származtak. Neológok voltak. A családjuk még beszélt héberül. Apósom 1949-ben feladta az üzletét, és portásként helyezkedett el a Háztartási Boltnál. 1973-ban halt meg veseelégtelenségben.

Apósom és anyósom jó házasságban éltek, férjemen kívül egy lányuk is született. Érdekes találkozás volt az övék. Anyósomék ortodoxok voltak, és innen kezdődtek a bonyodalmak. Tartotta anyósom a vallást, amennyire lehetett, mert mit lehetett egy neológ kocsmáros férjjel tartani? Kóser háztartást azonban vezetett. Parókat már nem hordott. Mikvébe se járt, de lány korában valószínűleg igen. Rengeteg konfliktus volt ebből a kapcsolatból. Nem akarták a szülők apósomhoz adni anyósomat. Elmentek a szülők ezért a csodarabbihoz. Nem tudom, hogy melyikhez, a családban úgy hallottam, hogy egy nyírségi rabbihoz. Hát hogy most mit csináljanak. Hát a csodarabbi azt mondta, hogy próbálják megtéríteni a férjet. De hát ebben nem tudott segíteni, sőt anyósom nagyon szerelmes volt. A Gizi néni már itt született Budapesten. Volt két fiú testvére is. Anyósom papája még kaftánban, kalapban, és kipában járt. Pajeszt nem hordott. A Teleki téri ortodox imaházba jártak imádkozni.

A férjem Vereckei (Weisz) László nem lett ortodox, de a neológ hagyományok szerint minden szokást megtartott. Ő volt a családban az, aki sokkal nyitottabb volt. Sokat olvasott. A nagy találkozás az úgy volt, hogy én kezdtem nagylány lenni. Szegeden 1945-ben megnyílt tavasszal egy keresztfélév az orvosi egyetemen. Ő akkor lement Szegedre az orvosi egyetemre, ahol nagyon sok budapesti fiú volt, zsidók zömmel. Akkor nekem volt egy udvarlóm. Ott lakott a házban a Práter utcában, Szemző Gyuri a papájával. Apja újságíró volt, és a háború alatt a gettóban meghalt. Anyámmal véletlenül találkozott ott, és segített őt beszállítani a Wesselényi utcai kórházba, de ott meghalt. Zsidó volt ő is. Gyurit elvitték Borba, és Borból gyalog hazajött. Radnótival együtt volt. Nálunk kopogott, 1945 februárjában. Márciusban már együtt ünnepeltük a születésnapomat. Voltak

itt rokonai, a Szent István körúton, és hozzájuk ment. Nagyon ragaszkodott hozzám. Gyuri is lement Szegedre, és találkozott Laciékkel, és akkor mesélt rólam, és egyszer, amikor a Laci fölött Pestre, hozott a Gyuritól levelet. Nem volt akkor még posta, és azt mondta, hogy ő akkor innen el sem megy. Nagyon akart velem járni, és öt évet udvarolt nekem. Gyurival jó barátságban maradtunk, annak ellenére, hogy a Laci lecsapott a kezéről. Aztán kiment Argentínába a rokonaihoz. Szeretett volna engem is kivinni, de én nem mentem.

Férjem testvére az Éva, később ment férjhez Klein Frigyeshez. Az egyik szülője nem volt zsidó, hanem sváb katolikus családból származott. Beiratkozott ő is az orvosira, de nem végezte el. Ő aztán később pénzügyi vonalon helyezkedett el. Ő pénzügyi előadó lett a Vegyterv-nél. Él még, régen nem dolgozik már.

Az esküvőnk 1951-ben otthon volt, mert nem nagyon lehetett járkalni templomba, úgyhogy haza hoztuk a hűpét. A Nagyfuvaros utcai zsinagóga főrabbija és mindkettőnk hittantanára adott össze minket.

Apósomék föladták a Horváth Mihály téri lakásukat, és vettek a Tisztviselő telepen egy házat, melybe mi is beköltöztünk. Laciék itt laktak a nyolcadik kerületben, egy nagy házban, és az állandó kiigényelés veszélye fenyegetett. Ide költöztek 1946-ban, ők nem kezdték újra a kocsmát. A Gizi néni bátyja is hozzásegítette őket, hogy itt a Tisztviselő telepen vegyenek házat, a Bíró Lajos utcában. Aztán a mienk lett, most is a mienk. A Gizi néniék 1948-ban kiköltöztek ide, és kezdték kiigényelni a házukat, mert nem volt meg, az egy főre jutó négyzetméter. Ide vettek gyorsan egy orvost albérletbe, és később egy nővért is. Altató nővér volt, ma is van kapcsolatom vele. Menteni kellett a házat. Végül idejöttünk az anyósékhöz. 25 nm-re volt jogosult egy ember. Egy orvosnak járt még egy másik szoba. Akkor igényelhetek lakás nélküli emberek lakást, és akkor a tanácstól adtak egy beutalót és beköltöztek idegenek, szó nélkül, a tulajdonos engedélye nélkül.

Az anyóssal nem volt túl jó a kapcsolat. Anyós halál féltékeny volt, a férjem pedig anyafüggő. Ennek ellenére, a férjem nagy tudója volt a család összetartásának. El se tudta volna képzelni a férjem, hogy nincs együtt a család. Mindenkit tudott kezelni. De mikor meghalt, akkor mindenki "föltámadt". Ez egy kertes ház volt, nagyon nagy. Erre költöttük a keresetünket, és mindenki ott lakott. A gyerekeink is ide születtek. Ez egy családi bázis volt. Én költöztem csak most el, amikor a férjem meghalt. De csak két utcával arrébb. Most a házban a gyerekeim laknak. Anyagilag sem bírtam fenntartani ezt a nagy házat. Miután én eljöttem, közben a sógornőmnek meghalt a férje, és ő visszaköltözött. Átadta az ő házát a fiamnak. Az Éva és a lányomék laknak most itt. A fiam is itt lakik közel. Kétszintes nagy ház, több lakással. Mindenki közel van.

Amikor már apám nem élt, anyám akkor elcserélte a lakását ugyanabban a házban egy kisebbre. Anyám meghalt 1968-ban, apósom 1967-ben, anyósom 1965-ben. Mi a férjemmel itt maradtunk.

A férjem először a Rókus kórházban volt belgyógyász és kardiológus. 1951-ben került a Rókusba. Innen fiatal korára való tekintettel be akarták a Honvédséghez hívni, de ő nem fogadta el ezt a munkát. Akkor a Rókusból ezért el kellett mennie. A lakóhelyünkön, a Tisztviselőtelepen az egészségügy szocialista átszervezésekor megüresedett egy belgyógyász állás, és ezt elvállalta. Körzeti orvos lett. Eleinte rövid ideig a saját rendelőjében látta el a betegeket, de rövid idő múlva a Mávag Kolóniában a mentőállomás mellett körzeti orvosi rendelőt hoztak létre. Az 1970-es években pedig létrejött már a Ganz Mávag Rendelőintézet, ahová átkerültek a körzeti orvosi rendelők. 1954-

ben a körzeti orvos állása mellett üzemi orvos is lett, a Magyar Rádió üzemorvosa. Tulajdonképpen elégedett ember volt, mert szerette a hivatását, és sok megbecsülés és elismerést kapott az emberektől a körzetben, és a rádióban is. Nagyon szerették. Jellegzetes és közismert alak volt a kerületben. A háború után egy használt női kerékpáron kerekezett el fekvő betegeihez, amelyre később Dongó-motort szereltetett. 1956 után, az akkor NDK-ban kapható Mopedet használta. Az 1960-as évektől aztán már autóval járt. Férjem volt a jó zsidóorvos. Ezen a környéken magas rangú tisztviselők laktak. Itt zsidók nem nagyon voltak. Azt mondták itt, hogy az orvosok között is vannak jó zsidók. Keresztény köztisztviselők laktak itt túlnyomórészt.

Újévre új ruhát kaptunk, és mi is később a gyerekeknek mindig vettünk egyet. Anyósom ragaszkodott ahhoz, hogy az unokáknak ő vegye meg. A Galamb utcában volt egy gyerekruha szalon, és mi ott, csináltattunk a fiamnak öltönyt az őszi ünnepekre, és azt anyósom akarta mindig megvenni. Sőt anyám is vett magának újruhát. Aranka néni is tartotta a vallást. Anyósom nagyon dolgozott azon, hogy ortodoxok legyünk, de Laci nem hagyta, de ő imádkozott, csak velem nem tartatta be. Pénteken pl. soha nem mentünk sehova. Disznóhúst nem ettünk. Én nem is nagyon főztem, mert anyósommal laktunk, ő főzött. Közös konyhánk volt. Anyám sokat segített neki, átjött szinte mindennap. Jól főztek. Sóletet, sült húsokat, töltött borjút. Kóser mészárszékről szerezte be a húst. Saktértől, meg a Kazinczy utcában volt kóser mészárszék, és ő mindig oda ment. Anyám nem vett kóser mészárszékből. Férjem sokat imádkozott, ő tanult és szépen tudott. Járt rabbihoz gyerekként. Ő tartotta a szédert és tudta is, az imarendeket. Az anyós és após között volt konfliktus, de após győzött. Pl. após evett az üzletben szalonnát, és anyósom persze tudta. Nagy bajok voltak ebből, de ez egy szerelmi házasság volt. Az én időben már nem járt mikvébe. Nagyon tisztaságmániás volt. Volt cselédlánnya. A külön mosogatást megtanulták a lányok. Nem szabadott egybemosni a dolgokat. Mi nem tartottunk kóser háztartást. A Práter utcában volt egy zsidó mészáros, de nem volt kóser. Mi sem ettünk azonban disznót a férjemmel.

A Pészahot a lányomnál még megtartjuk, én segíték a jellegzetes ételeket megcsinálni. A szédertálra kiteszük a jellegzetes ételeket. Olvassunk a Hagadából magyarul, az unokám mondja az imát héberül, és leírtam neki magyarul. A vejem és a menyem is részt vesz az ünnepen. Azelőtt a Kati a lányom, elvitte őket Ros Hasanakor templomba. Én már nem böjtölök, hosszúnap előtt. Gyerekkoromban szerettem böjtölni, akkor mosakodni se szabad, meg fogat mosni se, nehogy víz érjen minket, és én ezt gyerekként nagyon szerettem. Birsalmát megtűzdeltünk szegfűszeggel és vittük a templomba anyáméknak hogy szagolják, mi meg gyerekek, ott randalíroztunk a templomban. Miután a férjem meghalt már nem csinállok nagyon sok mindent az ünnepekkor. Egyszer-egyszer elmegyek templomba. Karácsonyfát akkor kezdtem állítani, amikor Andris, a fiam lehetett olyan tíz éves. Közben tartottuk a Hanukát is. Persze anyósom olyankor be se jött hozzánk, amikor karácsonyfa volt. Hogy a gyerekek örüljenek, akkor vettünk ajándékot.

Az 1950-es években elterjedt az antiszemitizmus itt is cionista címszó alatt, azonkívül a sztálini orvosperek ismeretében. 1948-ban megjelentek Bibó István és egyéb önvizsgálati kiadványok, de nem közölték őket. A Rákosi időszak csak osztályharc szemléletet fogadott el, és hallgattak a zsidó kérdéssről. Nem tudták elemezni marxista módon a zsidó múltat, ezért mindent elhallgattak és Izrael szerintük agresszív politikát folytatott. A zsidó közösség eközben nagyon tönkrement. A templomaink lepusztultak, a zsidók szegények, szomorúak és reményvesztettek lettek. A Dohány utcai templom állapota is mutatja például a magyar zsidók helyzetét, a rendszerváltás hajnalán majdnem összedőlt. Most a felújítás után látszik, hogy a magyar zsidóság ismét élő, színes

közösség. A templom most turisztikai látványosság, és fesztiválok színhelye.

1955-ben megszületett első gyermekünk a fiú, és 1963-ban a lány. Boldog voltam. Közben olyan szakmát is kezdtem, és az idegen nyelveket, németet, angolt, franciát továbbtanultam. A külkereskedelemben helyezkedtem el.

1956-ban megint új életet kezdhettünk. Anyám még a Práter utcai lakásban lakott, de október 24-én átjött hozzánk, hogy együtt legyünk. November 2-án ment haza és mire november 4-én bedübörögtek a szovjet tankok, már a pincéjébe költözött lakótársaival együtt. A lakásuk előtt felrobbantottak a forradalmárok egy szovjet tankot, és nagy zűrzavar volt náluk. Mi is a pincébe költöztünk kisfiammal együtt. Nálunk nem voltak harcok, de hallatszottak a lövöldözések. Nagyon aggódtunk anyámért, mert férjem a mentőktől értesült az ottani eseményekről. Az egyik nap aztán mentőautóval elhoztuk anyámat. A kevés megmaradt rokonságból és sokan barátaink közül úgy döntöttek, hogy nem maradnak itt, és elhagyják az országot. Ki teherautóval indult, ki vonattal a határnak. Éjszakákon át viaskodtunk, hogy menjünk, vagy maradjunk, de úgy döntöttünk, hogy maradunk, egyrészt a családuk miatt, másrészt pedig reménykedtünk, hogy változások lesznek itt is végre. Férjem nagybátyjáék elmentek Ausztriába. Náluk lakott közös takarítónőnk, aki ekkor hozzánk költözött, és hűséges segítőnk maradt haláláig. Csorba Jánosné Juliska, 35 évig takarított nálunk. Juliska Vecsésről származott.

Engem nem vettek föl az orvosi egyetemre, sem a textilmérnöki egyetemre. Azt gondoltam, hogy javítok a helyzetemen, és szövőszakmunkás leszek, és beiratkozom a textilmérnöki egyetemre, mert ez a káderhelyzetemen javít. Ezek voltak életem nagy megalkuvásai. Elmentem szövőtanulónak, és ez egy évig tartott. És szövőszakmunkás lettem. Három műszakban dolgoztam, és nagyon szerettek. És az igazgatóúr azt mondta, hogy én még mindig nem vagyok jó káder és költözzem el otthonról és költözzek be az ipari tanulóotthonba, akkor majd ajánlanak, hogy vegyenek föl az egyetemre. Hát én meg mondtam hogy nem. A Soroksári úton volt a szövőgyár. Apám, mikor hatra mentem reggel, egyszer „megőrült” és azt mondta, hogy hagyd ezt a marhaságot. És nem engedett oda. Én mondtam hogy csak addig, míg fölvesznek, de persze nem vettek föl. Akkor elkezdtem műszaki rajzot tanulni. Ez is csak egy év volt. És elhelyezkedtem a Technoimpexnél. Katonatisztek dolgoztak ott, és térképeket rajzoltak. Nagyon jó társaság volt. Én itt is megmondtam, hogy zsidó vagyok, meg mindenhol. Nem voltam elég opportunist. Itt, ennél a vállalatnál volt egy munkatárs, aki kifejezetten fajelmélettel foglalkozott, és megállapította a fejformámról, hogy nem vagyok zsidó. Kérdezte, hogy apám hogy nézett ki. Azt mondta, hogy te nem vagy igazi zsidó, biztos a nagyanyám megcsalta a nagyapámat. Nagyon jóba voltam vele ettől függetlenül. Műszaki számításokat végeztem itt a Technoimpexnél. A könnyűiparba akartam azonban később elhelyezkedni, és átmentem 1970-ben Hungarocoophoz. A könnyűiparban, a konfekcióiparban dolgoztam, mert nagyon szerettem. Főleg német területen dolgoztam. Önálló üzletkötő voltam. És nagyon jóba voltam a németekkel. Bér munkát csináltunk. Nagy divatcégeknek dolgoztunk. A németek nagyon jó partnerek voltak. Pl. a Betty Barclaynak is, mi dolgoztunk. Magyarországon nem lehetett kapni persze ezeket a ruhákat, mi csak csináltuk. Nem voltak üzletek. Snittek, feldolgozási utasításokat kaptunk, ami alapján a ruhaanyagot, a szövetkezeti üzemekben dolgozták fel. Az ő technikusai pedig mindig jöttek eligazítást tartani. Rabszolgamunka volt tulajdonképpen, de nagyon szép volt. Én ártárgyalásokra jártam, és tulajdonképpen, nagy szabadságot kaptunk. Az elkészült ruhákat vitték aztán ki. Meg kellett szervezni az üzemeket. 1985 -ben leépült a cég, és önállósították magukat egyes üzletkötők. Akkor

teljesen lerobbantak ezek a varrodák. A megrendelők pedig elmentek a Távolkeletre. Jártam sokat külföldre, vittük a kollekciókat. Aztán később a cégengedélyével lehetett árulni is. Akkor alakultak az S modell boltok. Ott lehetett kapni ezeket a ruhákat. Sok helyen voltak műhelyek, Békéscsabán, Gyulán, Sáropatakon, Sárváron, Sopronban, Pécsen. Ezek szövetkezeti üzemek voltak, nem államiak. Itt már nem volt antiszemita megnyilvánulás. A németekkel is ez téma volt, mert én ott is megmondtam, hogy zsidó vagyok. Fölmerültek ilyen kérdések is, és tényleg mondhatom, hogy a németek szembe néztek a történelemmel. Ezek mind nyugatnémetek voltak. Zsidó kollégáim többen voltak, a főnököm is az volt például. Ő egy remek üzletember volt. Volt angol és francia érdeklődés, de igazán a németekkel és az osztrákokkal tudtunk dolgozni.

Összefoglalva, ipari tanuló, és szövőszakmunkás lettem, a Magyar gyapjúfonó és Szövőgyár Nemzeti Vállalatnál (1949-51). Utána műszaki rajzoló és technikus lettem, a Távvezetéképítő Vállalatnál (1951-53), majd műszaki adminisztrátor lettem a Villamoshálózati Fejlesztő és Tervező Vállalatnál (1953-54). Voltam előadó a Nehézipari Minisztérium Országos Villamosenergia Felügyeletnél (1954-59), bonyolító a Magyar Gépipari Külkereskedelmi Vállalatnál TECHNIMPEX (1959-68). Üzletkötőként dolgoztam a Vegyberendezések Export- Import Vállalatánál KOMPLEX (1968- 1970), és voltam üzletkötő a Hungarocoop Magyar Szövetkezet Külkereskedelmi Vállalatnál (1970- 1986), innen mentem nyugdíjba. A nyugdíj után még dolgoztam ipari összekötőként, a Skála World Trade (Skála Coop) vállalatnál. Itt 2001-ig dolgoztam.

A férjem éjjel-nappal dolgozott, de nagyon jó volt vele a kapcsolatom. Sokat utaztunk, minden három évben lehetett menni akkor külföldre. Sose társas utazással, hanem egyénileg mentünk. Általában vonattal mentünk, csak később autóval. Négyyszer voltam Olaszországban, Szicíliától kezdve Toscánáig, bejártuk az országot. Ez az 1960-70 -es évek volt. Kezdtek Csehszlovákiával, nagyon szerettük Prágát. Jugoszláviát nagyon szerettük, a tengert és Krk szigetét. 1962-ben csak én kaptam útlevelet, és elmentem Franciaországba, Párizsba. Régen kimentek a Laci családjából rokonok, és én hozzájuk mentem. Ők is Glázerek voltak. Anyósom unokatestvérei voltak. Magyarul beszéltek, de a feleségek már franciák voltak. Ők adtak nekem pénzt kölcsön, és két hétig ott voltam. A Gare de Nord környékén laktak. Örök vágyam volt, hogy eljussak egyszer Párizsba. Voltak vágyaim, és a gyerekekkel elmentünk Angliába és Franciaországba, később Spanyolországba, és ott találkoztam egy barátnőmmel, aki 1956-ban ment el Kanadába. Egy évig mindig tervezgettem az utakat. Utána néztünk mindennek, hogy mit akarunk megnézni. Budapestről Bécsbe mentünk, és onnan mentünk tovább, a kiszemelt uticélra. Volt olyan is, hogy ott a helyszínen béreltünk autót. Egyszer voltunk Ibusz úttal Görögországban, az 1970-es évek végén. Én elmentem a Katival a lányommal Izraelbe is, 1984-ben, még az intifáda előtt.

Bennünk nem merült fel az, hogy elmenjünk Izraelbe. De a fejünkben állandóan ott motoszkált a gondolat. Rokonok mentek ki a háború után, amikor a nagy toborzások voltak, meg 1956 után. Itt volt a család, és nem akartuk itt hagyni őket. De mindig megtárgyaltuk otthon, főleg akkor, amikor családtagok, ismerősök elmentek. Éjszakáig tartó politizálások voltak. A férjem nem akart repülni, félt, és ő így Izraelben sem volt. De kíváncsi volt mindig, és a férjem sokat olvasott Izraelről. A rokonok, Tel Avivban laknak, az ő rokonságából, nekem Jeruzsálemben lakik egy rokonom, az Arnold bácsi unokája.

Én egy- két évig nagyon lelkes voltam és örültem hogy élek, és azt gondoltam, hogy a kommunizmus fogja megszüntetni az antiszemitizmust. Belekapaszkodtam a DISZ-be, és teljesen

meg voltam győződve, hogy a szocializmus az egyetlen igazságos rendszer, mely megszünteti a társadalmi igazságtalanságot. Mikor a Rajk per volt, nagy válságba kerültem, és akkor viszont minden kiderült nekem. Apám azt mondta, hogy addig leszel kommunista, amíg én el tudlak tartani. Mi a férjemmel rossz kádereké lettünk minősítve, és nem is vettünk részt pártmunkában. Egyébként apám szociáldemokrata volt. Járt is ilyen helyekre, és hozzá is járult rendezvényekhez a kocsmájában. Amikor a szociáldemokrata párt megszűnt, apám kulák lett, mert kocsmáros volt. Én pedig egy kuláknak voltam a lánya, és nem vettek föl az egyetemre, mert egyéb származású lettem. Kiábrándultam lassan. Mindenhol a fejemre ütöttek. A férjem, meg eleve nem szerette ezeket a "hőbölgéseket". Baloldali érzelmű volt, de soha nem lépett be a pártba. Az egyetemisták közül voltak zsidó és nem zsidó gyerekek, akik megkísérelték egzisztenciális okokból fölvetetni magukat, de nem vették föl őket, és sokan ezért elmentek a szüleiktől. Új életet akartak kezdeni.

Antiszemita megnyilvánulásokat én úgy tudtam elkerülni, hogy rólam mindenki tudta, hogy zsidó vagyok. Nem voltam semmilyen izmussal elfogult. Abban a reményben, hogy új társadalom fog felépülni meghasonulás nélkül tudtunk tovább élni itt. Mindenképpen baloldali, liberális érzelmeim voltak, nemcsak zsidó szempontok miatt, hanem szociális okok miatt is. Nem politizáltunk, tettük a dolgunkat. Én szőke voltam, nem voltam igazi zsidó.

A zsidók nem akartak provokálni, és a zsidók igyekeztek nem zsidóknak látszani. A fiúkat nem metélték körül.

A nagyünnepeket tartottuk a férjemmel. A Pészahot, Ros Hasanát, Hanukkát. Mezuze nem volt az ajtónkon, sőt anyósom se tette már ki. Én nem tartottam kóser háztartást. Gyertyát sem gyújtottam. Szombaton, ha dolgozni kellett, akkor dolgoztunk. Jártam rendszeresen maszkírra, ami a halottakért való ima. Én a Dohány utcai zsinagógába jártam, meg a Nagyuvaros utcába. A nagyünnepekkor elmentünk mindig imádkozni. A gyerekeknek is zsidó identitásuk van. Az unokák még nem tudják, hogy mik legyenek, de nagyon érdeklődnek. A gyerekeim házastársai, már nem zsidók. A fiamnak még volt bar micvája. Salgó László volt a mi rabbink, a Nagyuvaros utcában.

Én még eljárók a Magyar Zsidó Kulturális Egylet rendezvényeire. Egyházi adót fizetek, járatom a Szombatot, az Újéletet, a Múlt és Jövő folyóiratokat, és az Erecet is időnként.

A családomat izraelita hagyományok között temették. Mindenki ott van a Kozma utcai temetőben. A Laci szülei, az ortodox temetőben vannak eltemetve. A zsidó temetőben volt egy rombolás és a férjem sírját is lerombolták 2003-ban. Ígértek kártérítést, de nem kaptunk. A mai napig nem kapták el őket. Én halott mosdatáson nem voltam. A férjemmel egészen a haláláig vele voltam, gyomorrákja volt, sokat kínlódott szegény. Rajk Tamás temette, 2002-ben. A kozma utcai temetőben van anyám és apám is, és Lacit is oda temettem. A Dohány utcában mi nem vettünk meg családi helyet. Apámék a Páva utcai imaházba jártak anno.